

УДК 373.5.016:78.087.68]:37.015.31:78(=161.2)

*Ольга Кузнєцова,
м. Київ*

ХОРОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ ЗАГАЛЬНОЇ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається проблема виховання учнів підліткового віку засобами хорового співу в контексті українських педагогічних традицій. Висвітлюються їхні сутнісні характеристики та процес становлення, починаючи з XII ст. Значну увагу приділено історіографії розвитку хорового виховання на зламі двох тисячоліть.

Ключові слова: *виховання, хоровий спів, традиції, духовність, хорові школи, прогресивні тенденції, культурно-освітня діяльність.*

© О. Кузнєцова, 2015

Діяльність учнів загальноосвітніх навчальних закладів є багатогранною і різноманітною. Чим ширше коло діяльності, тим багатшим є духовний світ дітей, якого бракує в сучасному житті. Одним із шляхів збагачення духовності виступають культурні традиції, складовою яких є традиції виховання, адже вони, як і культура, акумулюють і трансформують духовні набутки людства від покоління до покоління. Освіта і виховання, з одного боку, є однією з найвищих цінностей суспільства, а з іншого – терезами, на яких вимірюються та оцінюються усі соціокультурні явища з позиції моральності, духовності, інформативності.

Ключовою постаттю в реалізації виховного потенціалу традицій є педагог. Від його наукового та художнього світогляду, духовних цінностей, моральних орієнтацій, естетичних смаків та ідеалів залежить успішне вирішення навчально-виховних завдань, зокрема, й засобами хорового співу.

Проблема виховання особистості на основі культурних традицій розглядалась у працях В. Андрущенка, А. Бойко, О. Бондаревської, І. Зязюна, Ю. Кулюткіна, В. Краєвського, В. Кушнір, В. Лугового, В. Молодиченка, О. Новікова, В. Слассьоніна, А. Щербакової та ін. Важливими для нашого дослідження є праці з проблеми специфіки підготовки фахівців до керівництва дитячими хоровими колективами (В. Єлісеєва, П. Ніколаєнко, Л. Остапенко); досвіду та методів підготовки вчителя до хорового виховання учнів (В. Живов, П. Ковалик, А. Кречковський, А. Маринюк, Т. Смірнова, І. Топчієва); методики формування особистісних якостей педагога для роботи зі шкільними хоровими колективами (Л. Бірюкова, І. Коваленко, І. Цюряк, І. Шинтяпіна та ін.). Разом із тим, проблема хорового виховання учнів підліткового віку на основі традицій в українській школі досліджена недостатньо.

Мета статті полягає в аналізі процесу становлення й розвитку традицій хорового виховання учнів в українській школі.

Ефективність виховної роботи повинна оцінюватися не тільки залежно від того, наскільки успішно вона забезпечує засвоєння та відтворення успадкованих знань і цінностей, а й на основі того, чи підготовлене молоде покоління до самостійної творчої діяльності, постановки й вирішення нових завдань. У історичному контексті минулі стереотипи, цінності поступово

втісняються новим або оновлюються у змінених умовах. Така властивість традиційного пояснюється сутнісною поведінкою людини, адже в неї завжди є потреба виходити за межі вже набутого досвіду, удосконалювати старе й творити нове (Е. Баллер, Є. Шацький) [1, с. 127].

Реалізуючи завдання виховання засобами хорового співу в освітній практиці, необхідно враховувати сутнісні характеристики традиції як культурно-історичного явища. Еволюційність традиції, виявляючись у стабільності й мінливості, взаємодії старого й нового, демонструє споконвічне оновлення буття. Конфліктність традицій і новацій є шляхом відбору пріоритетів, співзвучних настроям і потребам суспільства, хоча й таким, що не відповідають усталеним загальнолюдським цінностям. У цьому конфлікті знаходить яскравий прояв така закономірність: чим більше освіта й виховання опираються на культурно-історичні набутки, перевірені часом, тим безболіснішим буде подолання конфлікту й ефективнішими стануть новостворені норми і традиції (Е. Баллер, Ю. Бромлей, Е. Маркарян, Б. Піотровський, Ю. Терещенко, Є. Шацький, Н. Юдін та ін.). Традиція є інформаційною та духовною характеристикою культури, що виражає всі сфери суспільного життя тією мірою, якою вони несуть у собі загальноприйнятний груповий і, разом із тим, соціально-стереотипний досвід.

На нашу думку, традиціями хорового виховання доцільно вважати морально-ціннісні та художньо-виконавські установки як досвід минулих поколінь, що виконують у співацькій діяльності роль поведінкових детермінант, впливаючи на якість вирішення поставлених мистецько-педагогічних завдань. З метою висвітлення основних аспектів розвитку традицій хорового виховання в Україні вважаємо за необхідне прослідкувати їх становлення від давнини до наших днів.

Відповідно до позиції мистецтвознавців (О. Бенч-Шокало, А. Кречковський), які виокремили три шляхи розвитку хорового мистецтва в Україні (традиційно-народний, церковно-канонічний та світський), аналіз досвіду музичного виховання дітей у процесі співацької діяльності варто здійснювати з урахуванням вищезазначених напрямів [2, с. 88]. Для того, щоб охарактеризувати хорове мистецтво в історико-культурній ретроспективі його

становлення та подальшого розвитку, необхідно оцінити його в контексті національної культурної традиції. Серед важливих чинників, які сприяли хоровому вихованню дітей упродовж століть, особливе місце належить аналізу створених педагогами минулого навчальних посібників, підручників, методик навчання співу та програм із музики, що акумулюють багату виховну співацьку практику українського народу.

Документально підтверджено, що накопичення досвіду виконавсько-хорової та музично-виховної діяльності в Україні розпочалося з X ст. Так, вже на той час в Київській Русі існували відомі церковно-співацькі школи в Києві та Чернігові, де здійснювалася підготовка керівників церковних хорових колективів [8]. Серед провідних ознак періоду XII – XIII ст. найбільш значущими були: навчання хорового співу з дитячих років; виховання вчителів музики з осередку співаків хору; багатопрофільність підготовки майстрів церковного співу (вимога одночасно бути готовим виконувати функції співака, композитора, вчителя співу, керівника колективу) [9].

Прикладом демократичних тенденцій у музичній освіті XIV – XVII ст. було козацьке виховання, основною ідеєю якого був гармонічний розвиток особистості: фізичний, інтелектуальний, морально-естетичний. Вивчення дум, історичних пісень було обов'язковим з метою укріплення духу майбутнього воїна, формування патріотичних почуттів. Навчання співам у школах Запорізької Січі було обов'язковим, а у деяких закладах ця дисципліна займала настільки важливе місце, що самі школи номінувались як школи «вокальної музики та церковного співу». Опанування співацького матеріалу проводилось за двома основними методиками – «по слуху» (з початківцями), «по нотах» (з досвідченими співаками) [3].

Упродовж XVI – XVIII ст. в Україні набув розвитку новий тип школи – демократичного спрямування (Острозький культурно-освітній центр, Львівська братська школа, Київська братська школа, Києво-Могилянська колегія). Просвітницькі ідеї гуманістів реалізовувались у підготовці друкованих книг, що сприяло піднесенню грамотності, зокрема, музичної, та залученню до участі в освітньому процесі дітей із народу. Першими півчими

книгами в Україні були «Осьмогласник», «Псалтир», «Часослов», що мали унікальне просвітницьке значення.

Найвищим досягненням музично-теоретичної та музично-освітньої думки останньої чверті XVII – першої чверті XVIII ст. стали педагогічні праці Миколи Дилецького. Композитор збагатив музичну педагогіку новими типами музичних підручників (створив методичні посібники «Способ до заправи дітей» та «Граматику музикальну»), дав теоретичне і практичне обґрунтування переходові педагогіки й композиторської практики на абсолютну систему музичної писемності й тональну систему музичного мислення, чим забезпечив включення східнослов'янської співацької традиції у загальноєвропейську музичну культуру.

Документи XVII – XVIII ст. зберегли чимало свідчень про наявність в Україні багатьох педагогічних осередків виховання музично грамотних співаків, зокрема, дітей, із яких формувалися численні хори в соборах, монастирях, церквах [6]. Цікаво, що в XVIII ст. в Україні вже існувала система початкової сільської хорової освіти, яка забезпечувала підготовку регентів та учителів співу для села. Специфікою праці сільських учителів-дячків було постійне мандрування, що сприяло як вивченню педагогічного досвіду інших, так і утвердженню власного. Завдяки цьому з'являлися підстави для створення регіональних хорових шкіл та авторських методик навчання співу [4].

Крім приходських шкіл, семінарій і церковних хорів, навчання співу здійснювалося в загальноосвітніх школах – повітових училищах. У їх статутах зазначалося, що бажаючі можуть вчитися співу по суботах у післяобідній час. У сільських двокласних школах щоденно по закінченні уроків учні півгодини могли займатися співом, а вчителів зобов'язували готувати хор хлопчиків для недільних богослужінь.

Суттєвим кроком у розвитку хорового виховання в Україні XVIII ст. стало відкриття в Глухові школи співу та інструментальної музики з метою підготовки для царського двору грамотних півчих і музикантів. Державні документи тих часів засвідчують високі вимоги до вчителів цього закладу. Так, регенти-хормейстери повинні були не тільки мати відповідні музичні дані, а й викладати на високому рівні: учитель мав бути «киевському и партесному пеню мастер», «в пенни четырехглас-

ном и партесном совершенно искусным». Кількість учнів у співацькому класі обмежувалась двадцятьма, відбиралися вони за результатами суворої перевірки голосів і музичних здібностей. Славу школи сформували видатні композитори: М. Березовський, Д. Бортнянський, М. Полторацький.

Незважаючи на певні суперечності хорової освіти кінця XVIII – першої половини XIX ст., цінним було те, що учні мали змогу набувати вправності у співі за певною методикою, з використанням підручників на основі зразків вітчизняної та зарубіжної музики.

На початку XX ст. музична освіта та хорове виховання розвивалися у контексті прогресивних зрушень кінця XIX ст. Так, спадкоємцем кращих методичних ідей Д. Бортнянського став Б. Яворський, який є одним із фундаторів диригентсько-хорової та загальної музичної освіти в Україні, учителем таких музикантів-педагогів, як К. Стеценко, М. Леонтович, П. Козицький. Видатний педагог керувався базовим принципом фундаменталізації хорової освіти, підкреслював зв'язок музичних знань і виконавських умінь. Надзвичайно корисними стали його рекомендації відносно використання в навчанні народнопісенного матеріалу, розвитку у студентів музичних і творчих здібностей, бажання професійного самовдосконалення.

Здобутки в хоровому вихованні 1920-х рр. зумовлювались творчим потенціалом В. Верховинця, П. Демущього, С. Дрімцова, О. Дзбанівського, П. Козицького, О. Кошиця, М. Леонтовича, Б. Лятошинського, Я. Степового, Л. Ревущього, К. Стеценка, на Галичині – В. Барвінського, С. Людкевича. Їх твори для дітей і молоді посіли чільне місце в репертуарі учнівських хорів. Високий професіоналізм композиторської техніки цих митців значною мірою зумовлений тісною взаємодією класичних засад музичної творчості й досвідом народного музикування [5, с. 141]. Культурно-просвітницька та музично-освітня діяльність українських діячів була ефективним чинником створення не тільки музично-педагогічного репертуару, але й відіграла важливу роль у піднесенні хорового руху в Україні. Пріоритети хорового навчання в музичній освіті визначалися її суспільними функціями та потужністю виконавської бази, де пульсувала енергія суспільного оновлення. Згідно з навчальними програмами з

музики та співів, за якими працювала українська школа у 30–40-х рр. ХХ ст., ставилося за мету всебічний музичний розвиток учнів, для чого поряд із завданням сформувати музичний смак на основі кращих зразків світової музики, надати достатні музично-теоретичні знання, чільне місце посідало завдання формувати необхідні вокально-хорові уміння й навички, ретельно добирати виконавський репертуар.

У 70-ті рр. ХХ ст. дискусійного характеру набуло питання, чи повинен хоровий спів бути основою, а тим більше єдиною формою роботи на уроці музики. На цей час виникла необхідність упровадження нової системи музичного виховання школярів, ідеологом якої став Д. Кабалевський. Основним завданням хорового виховання дітей композитор вважав ознайомлення їх із світовою музичною скарбницею. У такому аспекті хорового виховання було проголошено гасло «Кожен клас – хор!», хоча з позицій сьогодення ми можемо сказати, що саме за цієї системи заняття співом на уроках почали втрачати педагогічний вплив.

На розвиток соціокультурної ситуації початку 90-х рр. впливали кілька чинників: проголошення самостійності України, зміни у формах власності на засоби виробництва, комерціалізація життя, в тому числі мистецтва. Саме в цей період порушуються проблеми використання національної музично-педагогічної спадщини, традицій народної педагогіки, здійснюються пошуки шляхів музичного навчання і виховання на основі здобутків минулих поколінь у галузі мистецької освіти.

Проблема пошуку шляхів, форм і методів формування творчої особистості цікавила багатьох науковців і практиків у кінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. (С. Горбенко, П. Кічук, О. Лобова, О. Олексюк, Г. Падалка, Е. Печерська, С. Сисоєва, Л. Хлебнікова та ін.). Нова концепція мистецької освіти дітей шкільного віку обґрунтовує цілісну духовно-світоглядну модель навчання, виховання й розвитку творчої особистості, ознаками якої є розвинуті здібності, потреба в перетворювальній діяльності, значний обсяг теоретичних знань і сформованих умінь, поєднання аналітичного та інтуїтивного мислення, здатність і прагнення до життєтворчості. На жаль, варто констатувати, що в чинних програмах загальноосвітніх навчальних закладів «Музика» та «Музичне мистецтво» хоровому співу як традиційному та демократичному виду музично-виконавської діяльності учнів не

приділено належної уваги, і, таким чином, не надано можливості використання в повній мірі його виховного потенціалу [7].

Екскурс в історію національної музичної освіти та аналіз музично-виховного процесу минулого засвідчив домінування співу як провідного виду музичної діяльності дітей в українських школах, а також створив основу для визначення національних традицій хорового виховання дітей шкільного віку, які виявилися в культивуванні в молодого покоління любові до українського національного мистецтва на основі хорового виконання народно-пісенних зразків; забезпеченні музично-освітнього та особистісного розвитку дитини засобами співацької діяльності; реалізації творчого потенціалу кожного учасника хору в процесі сценічно-концертного та побутового хорового музикування.

Серед актуальних завдань хорового навчання та виховання дітей шкільного віку було окреслено такі, як: відновлення провідного значення хорового співу в музичному вихованні дітей шкільного віку; використання оптимально можливих засобів культурного розвитку (інформаційних, соціальних, освітніх) для відновлення інтересу суспільства до дитячого хорового виконавства та створення дитячих хорових колективів.

Список використаної літератури

1. Баллер Е. А. Социальный прогресс и культурное наследие / Е. А. Баллер. – М. : Наука, 1987. – 159 с.
2. Бенч-Шокало О. Г. Український хоровий спів: актуалізація звичасвої традиції : навч. посіб. / О.Г. Бенч-Шокало. – К.: Ред. журн. «Укр. світ», 2002. – 440 с.
3. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку : навч. посіб. за модульно-рейтинговою системою навчання. – вид. друге, доп. / С. С. Горбенко. – Житомир : В. Б. Котвицький, 2008. – 416 с.
4. Іванов В. Ф. Співацька освіта в Україні у XVIII ст. / В. Ф. Іванов. – К. : Муз. Україна, 1997. – 289 с.
5. Історія української музики. Від найдавніших часів до середини XIX ст. – Т.1 – К. : Наукова думка, 1989. – 446 с.
6. Історія української музики (1917 – 1941). – Т. 4. – К.: Наук. думка, 1992. – 614 с.
7. Музичне мистецтво. 5–8 кл. : навч. програма для загальноосвітніх навч. закладів / упор. : Б. Фільц, І. Белова, Г. Букреєва, М. Демчишин та ін. // Мистецтво та освіта – 2005. – № 1. – С. 2-7.
8. Парфентьев Н. П. Древнерусское певческое искусство в духовной культуре Российского государства XVI – XVII вв. Школы. Центры. Мастера / Н. П. Парфентьев. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 234 с.
9. Смирнова Т. А. Вища диригентсько-хорова освіта в Україні: минуле і сучасність [Текст]: монографія / Т.А. Смирнова. – Харків: Константа, 2002. – 256 с.
10. Цалай-Якименко О. С. Київська нотація як релятивна система / О. С. Цалай-Якименко // Українське музикознавство. – 1974. – Вип. 9. – С. 197-224.

Ольга Кузнецова

ХОРОВОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦИЙ ОБЩЕЙ МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ В УКРАИНСКОЙ ШКОЛЕ

В статье рассматривается проблема воспитания учащихся подросткового возраста средствами хорового пения в контексте украинских педагогических традиций. Освещается их сущностные характеристики и процесс становления, начиная с XV в. Значительное внимание уделено историографии, развитию хорового воспитания на пересечении двух тысячелетий с обозначением существующих недостатков.

Ключевые слова: *воспитание, хоровое пение, традиции, духовность, хоровые школы, прогрессивные тенденции, культурно-просветительская деятельность.*

Olga Kuznetsova

CHORAL EDUCATION OF PUPILS IN THE CONTEXT OF TRADITIONS OF GENERAL MUSICAL AND AESTHETIC PRACTICES IN UKRAINIAN SCHOOLS

The problem of education teenagers by means of choral singing in the context of Ukrainian pedagogical traditions is considered in the article. Their intrinsic characteristics and the process of development are highlighted since the twelfth century. The author proves that, realizing the task of education by means of choral singing in educational practice, it is necessary to take into account intrinsic characteristics of musical tradition as a cultural and historical phenomenon. Evolutionary of tradition, appearing in stability and variability, interaction of old and new, demonstrates primordial updating of existence. It is generalized that traditions of choral education are moral values and artistic and performing installations as experience of past generations, they play singers who the role of behavioral determinants while singing, affecting the quality of solving artistic and educational problems. An excursion into the history of national music education and musical analysis of educational process of the past revealed the dominance of singing as the leading type of musical activity of children in Ukrainian schools; they created the basis for identifying national traditions of choral education of school age children that were relieved in cultivation of young generation's love to Ukrainian national art based on choral performance of folk-song standards; music and educational and personal development of children by means of singing is provided; creative potential of each participant of the chorus in the process of scenic and concert and everyday choral music-making is realized. The urgent tasks of choral training and education of school age children are outlined as: restoration of leading role of singing in the musical education of children of school age; the usage of optimum possible means of cultural development (informational, social, and educational) to restore public interest in the children's chorus performance and the creation of children choral collectives.

Keywords: *education, choral singing, traditions, spirituality, choral schools, progressive tendencies, cultural and educational activities.*

Одержано 01.02.2015 р.